

શબ્દપ્રયોગોની પગદંડી

(૧)

ચાઝરિ, ગબ્દિકા, ગર્ત

હરિવલ્લભ ભાયાળી

મોનિઅર-વિલિઅમ્મ્મના સંસ્કૃત-અંગ્રેજી કોશમાં 'ચતુર', 'ચાતુર' અને 'ચાતુરક' શબ્દો પ્રાચીન સંસ્કૃત કોશોમાં 'નાનું ગોઠ ઓશીકું' એવા અર્થમાં અને 'ગલ્લ-ચાતુરી' શબ્દ 'ગાલમસૂરિયું' એવા અર્થમાં આપ્યા છે. હકીકતે આ શબ્દરૂપો દેશ્ય શબ્દ 'ચાઝરિ' એટલે 'ગાદી' ઉપરથી બનાવી કાઢેલા સંસ્કૃત શબ્દરૂપો છે. 'ચાઝરિ' શબ્દ પુષ્પદંતના અપભ્રંશ મહાકાવ્ય 'મહાપુરણ'માં વપરાયો છે અને ત્યાં પ્રાચીન ટિપ્પણમાં 'ગાદીતિ દેશો' એ રીતે તે દેશ્ય શબ્દ હોવાનું અને તેનો અર્થ 'ગાદી' થતો હોવાનું જણાવ્યું છે. જુઓ રત્ના શ્રીયાન કૃત 'એ ક્રિટિકલ સ્ટડી ઓવ મહાપુરણ ઓવ પુષ્પદંત' (૧૯૬૨, પૃ. ૨૩૧, ક્રમાંક ૧૪૩; પૃ. ૩૨૦, ક્રમાંક ૧૩૯૪). જૂની ગુજરાતી કૃતિઓમાં 'ચાઝરિ' શબ્દ 'ગાદી'ના અર્થમાં વારંવાર વપરાયો છે.

જેમ 'ચાઝરિ' ઉપરથી 'ચાતુર', 'ચાતુરી' એવો સંસ્કૃત શબ્દ ઘડી કઢાયો, તેમ 'ગાદી' ઉપરથી કૃત્રિમ રીતે ઘડી કાઢેલો 'ગબ્દિકા' જૈન પ્રબંધાદિના સંસ્કૃતમાં મળે છે. 'ગાદી' કે 'ગદી' ઘણી અર્વાચીન ભારતીય-આર્ય ભાષાઓમાં મળે છે. તેના મૂળ તરીકે 'ગર્દ' એવું રૂપ અટકાવી શકાય. વૈદિક શબ્દ 'ગર્ત' '—રથની બેઠક'નું એ રૂપાંતર હોવાનું સમજી શકાય (જુઓ, ટર્નરનો ભારતીય-આર્યનો તુલનાત્મક કોશ, ક્રમાંક ૪૦૫૩). 'ગાડી' શબ્દનું મૂળ એ 'ગર્ત/ગર્દ' માં જ છે.

(૨)

પ્રા. છેઅ- 'અંત, હાનિ'

સંસ્કૃત 'છેદ-' ઉપરથી પ્રાકૃતમાં 'છેઅ-' નિયમ પ્રમાણે થાય છે. પણ પ્રાકૃતમાં તેનો અર્થવિસ્તાર થયો છે. 'છેદ, કાપો' ઉપરાંત 'છેડો, ન્યૂનતા' એવા અર્થમાં પણ તે વપરાયો છે ('પાઇઅસહમહણ્ણવો').

પ્રભાચંદ્રાચાર્યકૃત 'પ્રભાવકચરિત' (ઈ.સ. ૧૨૭૮)માં આપેલ બપ્પભટ્ટિસૂરિચરિતમાં, છોડી ગયેલા બપ્પભટ્ટિસૂરિને રાજા આમ નાગાવલોક

જ્યારે સંદેશો મોકલે છે, ત્યારે બપ્પભટ્ટિસૂરિ તેના પ્રત્યુત્તર રૂપે જે ગાથાઓ મોકલે છે, તેમાં એક અપભ્રંશ દોહા નીચે પ્રમાણે છે :

હંસા જહિં ગય તહિં જિ ગય, મહિ-મંડળા હવંતિ ।

છેહડ તાહં મહાસરહં, જે હંસેહિ મુચ્ચંતિ ॥

અર્થ : 'હંસો જ્યાં પળ જાય છે ત્યાં તેઓ ધરતીને શોભાવે છે. હાનિ તો તે મહાન સરોવરને થાય છે જેને હંસો છોડી જાય છે.' (આ એક અન્યોક્તિ છે.) આ જ દોહા ગણપતિ કૃત 'માધવાનલ-કામકંદલા-પ્રબંધ'માં (ઈ.સ. ૧૫૨૮) નજીવા પાઠાંતરે ઉદ્ધૃત થયો છે (૩, ૧૧). ત્યાં 'છેહડ'ને બદલે પાછલનું રૂપાંતર 'છેહૂ' મળે છે.

હેમચંદ્રાચાર્યના 'સિદ્ધહેમ'માં ઉદાહરણ તરીકે આપેલ એક દોહામાં (૮-૪-૩૧૦) 'તં છેઅડ નહુ લાહુ' (=એ તો હાનિ છે. લાભ નથી) એ પ્રમાણે 'છેઅ-' શબ્દ 'ન્યૂનતા, હાનિ'ના અર્થમાં મળે છે.

'તૂટવું' અને 'તોટો' સાથે 'છિદ્દ' અને 'છેઅડ' સરખાવતાં 'હાનિ, ન્યૂનતા' એવું અર્થપરિવર્તન સમજી શકાશે.

'છેઅ-'માં હકારનો આગમ થતાં 'છેહ' એવું રૂપ થયું છે.

'છેઅ-' શબ્દ 'છેડો' એવા અર્થમાં દેશ્ય શબ્દ તરીકે હેમચંદ્રાચાર્યે 'દેશીનામમાલા'માં (૩, ૩૮) આપ્યો છે.

આ અર્થ 'છેક', 'છેડો', 'છેલું', 'છેવાડો' અને 'છેવટ' એ ગુજરાતી શબ્દોમાં જલ્લાયો છે.

સં. 'છેદ'- પ્રા. છેઅ+ક, ગુજ. છેક (સરખાવો સં. સ્થિત-, પ્રા. ઠિઅ+ક, ગુજ. ઠીક).

સં. છેદ-, પ્રા. છેઅ-, અપ. છેહ+ડડ, ગુજ. છેડો.

સં. છેદ- પ્રા. છેઅ-, ગુજ. છેઅ-, છેહ-+હિલ્લડ=છેહિલ્લડ, છેલું.

છેદપાટક-, છેઅવાડઅ-, છેવાડું

('અગવાડું', 'પછવાડું', 'મુવાડું', અને 'છેવાડું'માં મૂળ 'પાટક' પુંલ્લિંગને બદલે નપુંસકલિંગ છે. 'પાડો', 'વાડો'માં મૂળ પ્રમાણે પુંલ્લિંગ છે.)

સં. છેદપૃષ્ઠ-, પ્રા. છેઅડઠ, ગુજ. છેડઠ, ડવટ.

એ રીતે ઉક્ત શબ્દોનું રૂપપરિવર્તન સમજાવી શકાય.

ગુજરાતીમાં 'છેહ દેવો'='વિશ્વાસઘાત કરવો' એમાં જે 'છેહ' છે તેમાં 'છેહ'નો 'હાનિ' અર્થ બદલાઈને 'વિશ્વાસઘાત' એવો અર્થ થયો હશે કે કેમ તે વિચારણીય છે.

(૩)

છે, અછે, ભલે

'છે' એટલે 'ભલે' ('છે જતો', 'જાય', 'છે કરે'). બૃગુકો.માં તેનું મૂળ આપ્યું નથી. પ્રા. 'અચ્છ'-('હોવું') ધાતુનું આજ્ઞાર્થ ત્રી. પુ. એક વ. 'અચ્છડ'=('એમ) હો', '(એમ જ) ભલે રહેતું', 'રહેવા દેવા દો' એવી અર્થછાયાઓમાં જાણીતું છે. પછી 'છડ' અને 'છે'.

'અછે અછે વાનાં કરવાં' એટલે 'કોઈકને માટે આદર સત્કાર રૂપે ઘણું ઘણું કરવું'. તેમાં પળ કાં તો 'અચ્છડ અચ્છડ' 'એમ હો', 'એમ હો' અથવા 'રહેવા દો, રહે દો, બેસો બેસો' (બીજો પુ. બ.વ.) એવા મૂળ અર્થ ઉપરથી અતિથિની સાથેના વ્યવહારમાં વારંવાર એ પ્રમાણે આદરથી કહ્યા કરવું તે પરથી થયેલો રૂઢિપ્રયોગ છે.

'છે જતો', 'છે જાય', 'છે કરે' વગેરે અને 'ભલે જતો', 'ભલે જાય', 'ભલે કરે' એકાર્થક છે. બૃગુકો.માં આ 'ભલે'ના મૂળ તરીકે સં. 'ભદ્ર-' ઉપરથી થયેલ પ્રા. 'ભદ્ર' અને પછી ગુજ. 'ભલું'નું કરણ-વિભક્ત એક વ.નું રૂપ આપ્યું છે. પળ બીજો એક વિકલ્પ પળ વિચારી શકાય. 'ભલે ભલે' એ પ્રશંસાસૂચક ઉદ્ધારના મૂલમાં રહેલો 'ભદ્ર' મંગલવાચી છે. આપણી મધ્યકાલીન વર્ણમાલ્ય-માતૃકા-નો આરંભ 'ભલે'થી થતો તેનો ६ એવી આકૃતિ જૈન હસ્તપ્રતોમાં જાણીતી છે. ભલે, પછી શૂન્ય (મીંડું) અને પછી બે ઊંચી રેખા-એ વર્ણમાલ્યને આરંભે મંગલસૂચક ચિહ્ને તરીકે મુકાતાં.

હીરણ્યદસૂરિચિત 'સ્થૂલિભદ્રકાક' માં 'ભલે'નું બાવન અક્ષરેને આરંભે મંગલ સ્થાન હોવાનું કહ્યું છે :

ભલે ભલેરી અક્ષરહં બાવનહં ધુરિ એહ ।

(૪)

જાણલ-સેણલ ('યક્ષપ્રતિમા, નાગપ્રતિમા')

નેમિચન્દ્ર ભંડારી કૃત 'ષષ્ટિશતક પ્રકરણ' (૧૨મી સદીનો અંત-૧૩મીનો

આરંભ) ઉપરના સોમસુંદર-સૂરિના બાલાવબોધમાં (ઇ.સ. ૧૪૪૦) મૂળ ગાથાના જક્ષ-સિક્ષ શબ્દનો અર્થ જૂની ગુજરાતીમાં 'જાખલ'-સેખલ એવો કર્યો છે (પૃ. ૮૩, પં. ૨, ૧૬). આમાં જાખ એટલે 'યક્ષ' અને સેખ એટલે 'શેષનાગ', 'નાગ'. આના વિવરણ રૂપે 'ગોત્રજ પિતર પ્રમુખ' એમ કહ્યું છે. સંદર્ભ એવો છે કે લેખક કહે છે : વેશ્યા, ભાટ, પુરોહિત, ડોમ (લોકગાયક), યક્ષ, નાગ વગેરેમાં જે આસક્ત હોય, તેમના ભક્ત હોય તેઓને તે ફોલી ખાય છે. એટલે તેમની પૂજાથી દૂર રહેવું. જિનધર્મમાં સ્થિર રહેવું.

સં. યક્ષ, પ્રા. જક્ષ, જૂ. ગુજ. જાખ.

સં શેષ, અર્ધતત્સમ સેખ.

તેમની પ્રતિમા, મૂર્તિનો અર્થ દર્શાવવા તેમને લ પ્રત્યય લાગ્યો છે. જાખલ = 'યક્ષપ્રતિમા'. સેખલ = 'નાગ પ્રતિમા'. યક્ષ પરથી અર્વાચીન ભારતીય-આર્ય ભાષાઓમાં ઋતરી આવેલા શબ્દો માટે જુઓ ટર્નરનો ભારતીય-આર્ય ભાષાઓનો તુલનાત્મક કોશ.

મૂળ વસ્તુની મૂર્તિ અનુકૃતિ સૂચવતો લ કે લ્ પ્રત્યય પૂતલું (સં. પુત્ર, પ્રા. પુત્ત, જૂ. ગુજ. પૂત+લ), નાગલાં (નાગ+લ) 'નાગની આકૃતિ' 'ભેંસલો (ભેંસો+લ) 'પાઘની આકૃતિનો ખડક' અને કદાચ હીંગલી જેવામાં મળે છે.

(સંદર્ભ : 'ષષ્ટિશતક પ્રકરણ'. સંપા. શ્રો. જ. સાંડેસરા. ૧૯૫૩. પ્રાચીન 'ગૂર્જર કાવ્ય સંચય' (સંપા. હ. ભાયાણી, અ. નાહટ. ૧૯૭૫)).

જૂની ગુજ.માં 'જાખુ' (= 'યક્ષ') પાલ્હણકૃત 'આબૂરસ'માં મળતો હોવાનું સાંડેસરા નોંધ્યું છે. તે ઉપરાંત દેપાલકૃત 'કચવત્તા-વિવાહલુ' (૧૫મી શતાબ્દી)માં પણ તે વપરાયો છે. કડી ૬. ('પ્રાચીન ગૂર્જર કાવ્ય સંચય', શબ્દકોશમાં). કચ્છના ગામ-નામ 'જઘૌ' (=સં. 'યક્ષકૂપ')માં પણ તે શબ્દ સચવાયો છે.

આવા હેતુ માટે બીજા પ્રત્યયો પણ વપરાતા. જેમ કે

ગુજ. દાંત-દાંતો, પાય-પાયો, હાથ-હાથો, કાન-કાનો, નાક-નાકું, જીભ-જીભી, માથું-મથાલું, મોઢું-મોઢિયું, ઘર-ઘરું, વગેરે વગેરે.

આમાં કકાર વગેરે પ્રતિકૃતિ-વાચક છે. 'સિદ્ધહેમ' (૭-૧-૧૧૦) ઉપરની મધ્યમ વૃત્તિ-અવચૂરિમાં કહેલ છે કે 'હસ્તિનઃ પ્રતિકૃતયો હસ્તિકાઃ-રમેકડા

इति लोकरूढिः।' एटले के 'हाथीनुं रमकडुं' लोकोमां 'हस्तिक' (= 'हाथियो') कहेवाय.

(५)

तणी 'दोरडी'

इ. स. १३५५मां रचेल तरुणप्रभाचार्यना 'षडावश्यक-बालावबोध-वृत्ति'मां सम्यक्त्वना अतिचारथी निवृत्त थवानो उपदेश आपतां जे अतिचारो कह्या छे, तेमांनो एक अतिचार ते धर्माचरणना फळ विशे संदेह. आने माटेनो खास शब्द छे 'विचिकित्सा'. एना उदाहरण तरीके वृत्तिमां वाणिज्या अने चोरनी कथा आपेली छे. मित्रे आपेलो आकाशगामिनी विद्यानो मंत्र साधवा महेश्वरदत्त काळी चौदशनी राते श्मशानमां गयो, अने जेनी नीचे अग्निकुंड छे तेवी वृक्षनी डाळीए लटकता बांधेला शीकामां बेसी ते मंत्रनो जाप करवा लाग्यो. जाप पूरो करीने ते एक एक 'तणी' खड्गनो प्रहार करी तोडतो हतो. चोथी 'तणी' छेदवानो ज्यारे वारो आव्यो त्यारे तेना मनमां संदेह प्रगट्यो, 'विद्या सिद्ध थाय के न थाय, पण मारुं मृत्यु तो चोक्स थाय'. एटले ते फरी फरी शीकुं बांधीने फरी फरी छेल्ली घडीए संदेह करतो. एटलामां पाछळ पकडवा आवती वारथी नासतो एक चोर श्मशानमां पेठे, अने झाड पर वारंवार चडताऊतरता महेश्वरदत्तने जोई तेणे कह्युं के 'तुं मने मंत्र आप अने तेना बदलमां आ धन तुं ले.' महेश्वरदत्ते साटुं कबूल कर्युं अने चोरने मंत्र शीखव्यो. चोरे शीका पर चडी एक ज घाए चारेय 'तणी' छेदी आकाशगामिनी विद्या सिद्ध करी.

अहीं 'तणी' एटले जेना वडे शीकुं झाडनी डाळीए बांध्युं छे ते चार दोरडी. 'षडावश्यक-बालावबोधवृत्ति'ना संपादक सद्गत डो. प्रबोध पंडिते भूलथी 'तणी'नो अर्थ 'घासनुं तणखलुं' कर्यो छे. गुजराती कोशोमां 'तणी'नो 'बळदनी नाथे बांधेली दोरी' अने 'तंबुनी दोरी' एवा अर्थ आपेला छे. मोनिअर-विलिअम्सना संस्कृत-अंग्रेजी कोशमां संस्कृत 'तनिका' ('दोरडी')नो प्रयोग माघना 'शिशुपालवध'(५, ६१)मांथी नेंध्यो छे.

'तनिका' शब्द 'तन्'='ताणवुं' धातु परथी सधायो छे. सं. 'तन्तु', 'तन्ति', गुज. 'तंति', 'तांतो', 'तांतणो'ना मूळमां पण ए ज धातु छे. अहीं ए पण नोंधवुं

રસપ્રદ છે કે, 'દોરડી' શબ્દ પરથી બનાવી કાઢેલો સંસ્કૃત 'દ્વિરટિકા' (=દોરડી) જંમલદત્તની 'વેતાલપંચવિંશતિકા'માં વપરાયો છે. વૃક્ષ ઉપર લટકતા શબની 'દ્વિરટિકા' કાપીને વિક્રમગજા તેને નીચે ધરતી પર નાખે છે. એ કૃતિના સંપાદક ડો. એમેનોને આ ગુજરાતી 'દોરડી' એ શબ્દના મૂળમાં છે તેની ગંધ પણ ક્યાંથી હોય ? દો નું સંસ્કૃત રૂપ દ્વિ અને બાકી રહેલ રડીનું કર્યું સંસ્કૃત રટિકા !

(૬)

પ્રા. તોડહિઆ 'એક પ્રકારનો ઢોલ'

૧. ઉદ્યોતનસૂરીએ 'કુવલયમાલા'(ઈ.સ. ૭૭૯)માં આપેલ અનેક રમણીય, વાસ્તવિક, તાદૃશ્ય શબ્દચિત્રોમાં એક સ્થળે જે સુંદર સંધ્યાસમયના વ્યવહારનું વર્ણન કરેલું છે (પૃ. ૮૨-૮૩) તેમાં વિવિધ દેવસ્થાનોમાં થઈ રહેલી પ્રવૃત્તિની વિગતો આપેલી છે. તેના સમયના ભિન્નમાલ જેવા નગરોના જીવનનો આમાં વાસ્તવિક આધાર હોય એમ માની શકોએ.

યજ્ઞમંડપોમાં મંત્રોચ્ચાર સાથે તલ, ઘી, અને સમિધ હોમવાનો તત્કાલ, બ્રાહ્મણશાળ્યામાં વેદપાઠનો ગંભીર ઘોષ, શિવાલયોમાં મનહર આક્ષિતિકાનું ગાન, ધાર્મિકો (વ્રતી સંન્યાસીઓ)ના મઠોમાં ડમરુનાદ, કાપાલિકોના ધર્મસ્થાનમાં ઘંટ અને ડમરુનું વાદન, શેરીઓના ચોકના શિવમંદિરોમાં 'તોડહિઆ' વાદ્યોનો ઘોંઘાટ, અગ્રહારોમાં 'ભગવદ્ગીતા'નું પઠન, જિનાલયોમાં ગુણમહિમાના સ્તોત્રોચ્ચાર, બુદ્ધવિહારોમાં કરુણાપૂર્ણ વચનોના ઉદ્ગાર, ચંડીમંદિરોમાં પ્રચંડ ઘંટનાદ, કાર્તિકેયના દેવલોમાં મોર, કૂકડા, ચકલાંનો કલબલાટ, ઉત્તર મૃદંગવાદન સાથે સુંદરીઓથી ગવાતા મધુર ગીત-આવા પ્રકારના ધ્વનિઓ સંભળતા હતા.

(આક્ષિતિકા વિશેની નોંધમાં મેં 'કુવલયમાલા'ના આ સંદર્ભનો ઉપયોગ કર્યો છે. જુઓ Indological Studies, પૃ. ૮૨).

૨. ઉપર્યુક્ત વર્ણનમાં 'તોડહિયાં-પુક્કરિયઈ' (અથવા પાઠાંતરે 'ચુક્કરિયઈ') એવો જે પ્રયોગ છે, તેમાં તોડહિયાનો એક વાદ્ય તરીકે નિર્દેશ છે. 'આચારણસૂત્ર' પરની શીલાંકાચાર્યની વૃત્તિમાં 'આચારણ'માં એક સ્થાને પ્રયુક્ત (સાગરનન્દસૂત્ર-સંપાદન, પૃ. ૨૭૫, સૂ. ૧૬૮; જૈન આગમ ગ્રંથમાલા વાલ્ય સંપાદનમાં પૃ. ૨૪૧, સૂ. ૬૭૨) ભિક્ષુકને જે શબ્દધ્વનિઓથી દૂર રહેવા કહ્યું છે, તેમાં તે

संदर्भमां निर्दिष्ट विविध वाद्यध्वनिओमां खरमुहि-वाद्यनो पण निर्देश छे, खरमुहि शब्दनो तोहाडिका (सागर०) के तोडहिका, तोडहिका (जैन आ.) एवो अर्थ आप्यो छे. 'कुवलयमाला' वाळ्ये प्रयोग जोतां तोहाडिका अने तोडहिका ए भ्रष्ट पाठो छे. तोडहिका (=तोडहिआ) ए साचुं स्वरूप छे. 'पाइअसद्महण्णवो'मां तोडहिआ शब्द 'आचारङ्ग' २, १२ एवा निर्देश साथे आपेलो छे ते आ शीलांकाचार्ये कहेलो खरमुहि नो अर्थ ज होय. 'देशी शब्दकोश'मां (पृ. २३७)मात्र 'कुवलयमाला'नो संदर्भ ज आप्यो छे. 'निशीथचूर्णि' अनुसार खरमुखी एटले एवं काहला-वाद्य, जेना मुखस्थाने गधेडाना मों जेवुं लाकडानुं मुख बनावेलुं होय छे ('आचारङ्ग', जैन आ., पृ. २४१). 'देशीनाममाला' (२, ८२)मां गद्दभ्य शब्द 'कर्णकटु ध्वनि' एवा अर्थमां आपेलो छे. पासम.मां तेनो प्रयोग 'समरगड्चकहा'मां होवानो निर्देश छे. 'कुवलयमाला'मां एक स्थाने (पृ. ६७, पं. ७) मांगलिक स्तुति अने 'जय जय'ना घोषना घोषाटना अर्थमां, तो बीजा एक स्थाने (पृ. ६८, पं. ३०) प्रचंड रक्षसना अट्टहास्यना घोर शब्द माटे गद्दभ्य वपययो छे. एक अटकळ एवी करी शकाय के खरमुखी-वाद्यनो घोषाट ('पुकार' के 'चुंकार') अने गधेडाना भूंकवाना शब्द परथी आ गद्दभ्य (=गार्दभ्य) शब्द प्रचारमां आव्यो होय.

(संदर्भ : आचारङ्गसूत्र. संपा. सागरानन्दसूरि. पुनर्मुद्रण १९७८).

„ जैन आगम ग्रन्थमाला, २ (१), १९७७.

कुवलयमाला. उद्योतनसूरिकृत. संपा. आ. ने. उपाध्ये. १. १९५९. भाग २. १९७०.

देशीनाममाला. हेमचंद्राचार्यकृत.

देशी शब्दकोश. संपा. मुनि. दुलहरज. १९८८.

पाइअसद्महण्णवो. संपा. ह. शेठ. १९६३.

Indological Studies. H. C. Bhayani, १९९३

(७)

दुली 'काचबो'

हेमचंद्राचार्ये दुली शब्द 'काचबो' एवा अर्थमां देश्य शब्द तरीके 'देशीनाममाला' (पृ. ४२)मां नोंध्यो छे. तेमना 'अभिधान-चिन्तामणि'(१३५३)मां

દૌલેય 'કાચબો' અને દુલી 'કાચબી' એ સંસ્કૃત શબ્દો તરીકે આપ્યા છે. પ્રાકૃતકોશમાં ડુલી એવું શબ્દરૂપ પણ મળે છે. દુલી અને ડુલી શબ્દનો પ્રયોગ 'ઉપદેશપદ'માં થયો હોવાનું નોંધ્યું છે. આ શબ્દનો પ્રયોગ ઇસવીસન પૂર્વે ત્રીજી શતાબ્દી જેટલો તો જૂનો છે જ. અશોકના તેના રજ્યાભિષેકના ૨૬મા વરસે કોતરવેલા સ્તંભલેખોમાં (રમપૂર્વા, રધિઆ, માથિઆ) આપેલ પાંચમા ધર્મશાસનમાં જે પ્રાણીઓને અવધ્ય ગણવાનો આદેશ આપ્યો છે તેમની સૂચિમાં દુડિ (કે દુઢિ)નો પણ નિર્દેશ મળે છે. અને અશોકલેખોના નિષ્ણાતોએ તેનો 'મીઠા જ઼઼નો નાનો કાચબો' એવો અર્થ કર્યો છે.

(૮)

ગુજ. શેઝો

હેમચંદ્રાચાર્યકૃત 'અભિધાન-ચિન્તામણિ'માં શલ્ય, શલલ, શલ્યક અને શ્વાવિધ્ એ શબ્દો 'સાહુડી' કે 'શેઢી, શેઢાઢી'ના અર્થમાં આપેલા છે. સાહુડી અને શેઢો બંને કાંટવાઢ્ય પ્રાણી હોઈને તેમના વાચક શબ્દોના અર્થ વઢ્ચે ગોટઢ્યે થવો સ્વાભાવિક છે. સં. જાહક, પ્રા. જાહગ શેઢનો વાચક છે, પણ પ્રાકૃત કોશમાં તેનો 'સાહુડી' એવો અર્થ અપાયો છે.

શલલ: કે તેનું સ્વાર્થિક ક વાઢું રૂપ શલલક:. તેમાંથી લગોલગ રહેલા બે લકારમાંથી પહેલાનો લોપ થતાં પ્રાકૃત ભૂમિકાએ સયલઓ એવું રૂપ સિદ્ધ થાય. લગોલગ રહેલા બે રૂ કે ણ્ માંથી પહેલાનો લોપ કરવાનું વલણ નીચેનાં દૃષ્ટાંતોમાં પ્રતીત થાય છે :

સં. કરીર, પ્રા. કર્કીર, ગુજ. કેરડો.

સં. શરીર, પ્રા. સર્કીર, ગુજ. સયર.

સં. પંચાનન, પ્રા. પંચાયણ, જૂ. ગુજ. પંચાયણ.

આ વલણ અનુસાર થયેલ સયલઓ ઉપરથી પછી સયલડ અને શેઢો બન્યાં. ંકારને પ્રભાવે સ્ તાલવ્ય બન્યો.

(૯)

સિઝરા

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈના 'જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ'માં (પૃ. ૫૫૬, કંઢિકા ૧૧) નોંધ્યું છે કે બાદશાહ અકબરના જીવન અને કાર્યને

लगता अबुलफझलना ग्रंथ 'आयने अकबरी'मां (बीवरेजनो अंग्रेजी अनुवाद, पृ. ३, प्रकरण ४५, पृ. ३६५) अकबरे फतेहपुर सिक्रीमां इ.स. १५७८मां स्थापेल एबादतखानामां घणा धर्मोना जे प्रतिनिधिओ धर्म संबंधी चर्चा चलवता हता, तेमां सुफी, दार्शनिको, सुन्नी, शीआ, ब्राह्मण, जती, सिऊरा, चार्वाक, नाझरेत वगैरेनो समावेश थतो हतो. विन्सेन्ट स्मिथे आ यादीमां जे 'सिऊरा' शब्द छे तेनी उपर नोंध आपतां 'सिऊरा' (= 'श्रमणो') एनो बीजाए करेलो 'बौद्धो' एवो अर्थ साचो नथी, पण ते श्वेतांबर जैनो हता एम कह्युं होवानुं पण देशाईए नोंध्युं छे.

आ सिऊरा एटले तत्कालीन ऊर्दु के गुजराती भाषानो कयो मूळ शब्द ? तेनुं मूळ शुं ? सं. श्वेतपटः, 'प्रा. सेअवडो, तेना परथी जूनी गुजराती सेवडु विस्तारित सेवडउ, बहुवचन सेवडा. 'प्रबंधचिंतामणि'मां शैव वामराशिए कहेलुं हेमचंद्राचार्यनी निंदारूप जे संस्कृत पद्य आप्युं छे (पृ. ९२, पद्यक्रमांक २००) तेमां हेमडसेवड एवो प्रयोग करेल छे जेना मूळमां तत्कालीन बोलचालनो श्वेतांबरेने लगतो शब्दप्रयोग छे. आ सेवडानुं अबुलफझले फारसी उच्चारण सिऊरा एवुं करेल छे.